

РАДКА ВЛАХОВА
(София)

РАЗГОВОРНИ КОНСТРУКЦИИ С КВАЗИДОПЪЛНИТЕЛНИ ИЗРЕЧЕНИЯ ПРИ ПРЕДАВАНЕ НА ЧУЖДО ИЗКАЗВАНЕ

В българската граматична литература относително puțin са изследвани сложните изречения с подчинено допълнително изречение. Подробно са описани управляващите думи, подчинителните съюзи и отношенията, изразявани от тези изречения.

В "Граматика на съвременния български книжовен език" (ГСБКЕ) като управляващи групи глаголни лексеми са обособени глаголи за: сетивно възприятие; мисловна дейност; емоционална, волева или речева дейност и се изтъква, че семантиката на управляващата дума зависи от вида на синтактичното подчинение, видът на използваната синтактична връзка и в известни случаи темпорално-модалната система на подчиненото изречение" (ГСБКЕ 1983, с. 329). К. Попов в "Синтаксис" също посочва, че подчиненото допълнително изречение се употребява в семантична връзка със сказуемата на главното изречение, като това са най-често глаголи, които означават възприятие, мисловен процес, волево и емоционално

състояние, реч, съобщение (Попов, 1974). "Кратък валентен речник на глаголите в съвременния български книжовен език" посочва като открита валентност при глаголи от изброените видове тази на подчинено допълнително изречение.

По отношение на подчинителните връзки във всички изследвания се посочват на първо място подчинителните съюзи *че* и *да* и *въпросителните думи* – *местоимения* и *наречия*, които въвеждат т. нар. косвени въпроси.

В сложните изречения с подчинено допълнително изречение е безспорно голям относителният дял на управляващите глаголни лексеми, означаващи речева дейност. Това определя непряката реч като едно от главните полета на употреба на подчинени допълнителни изречения. "Чрез непряката реч се предава чуждото изказване с помощта на подчинено изречение, което обикновено е допълнително. (...) Ако подчиненото изречение е заменило възклицателно или обикновено съобщително изречение, (...) то започва с помощта на съюзните връзки *че* или *да*, като съюзът *че* въвежда изречения, заменили пряката реч в изявително или в условно наклонение" (ГСБКЕ 1983, с. 443). В своята дисертационна работа, анализираща сложните съставни изречения с подчинени допълнителни изречения в СБКЕ, Й. Тишева изтъква, че с допълнителни изречения със съюза *че* се свързват глаголи за речева дейност със значение 'давам информация', като те предават индиректно, като непряка реч, направеното от говорещия съобщение (Тишева, 1989). За въведените посредством съюза *че* подчинени допълнителни изречения е типично модалното значение 'реалност'. Актуалният говорещ притежава определена изходна информация по темата на изказването, която може да представи по различен начин и в различен обем в зависимост от своите комуникативни цели. Най-важните семантични особености на допълнителните изречения се определят от начина, по който говорещият предава своите мисли за отразяваното събитие. Подчинените допълнителни изречения към глаголи за речева дейност

означава информацията, предавана в хода на комуникативен акт.

В речевата практика регистрираме конструкции, при които са налице два от конститутивните елементи на разглеждания тип изречение – управляващ глагол за речева дейност, индициращ поява на подчинено допълнително изречение и подчинителен съюз *че*, който обаче не въвежда същинска пропозитивна единица, т. е. реализира се квази допълнително изречение. Такива са изрази от типа:

1. Тогава той се усмихна и каза, *че край и че мир*.
2. Аз видях жената и обясних в общи линии за какво става дума, а за подробностите ѝ казах, *че ти*.
3. На въпроса ми "в Германия ли?" отговори, *че изобщо не*.
4. Той измърмори уплашено, *че каква баня и не вижда ли колко е часът*.
5. Каза, *че утре*; Каза, *че така*; Каза, *че нищо*; Каза, *че всички*.

Пример 3 е ексерпирен от дневника на Б. Филов*, т. е. от писмен текст, който поради естеството си носи речеви особености на разговорната реч, а пример 4 от литературна творба**, в която разговорноречевите особености са стилски формиращ фактор.

Примерите показват, че разглежданата от нас речева конструкция има единен формален показател. Това е подчинителният съюз *че*. Както отбелязва Зара Геннадиева-Мутафчиева в ГСБКЕ "Подчиненото допълнително отношение се изразява обикновено чрез подчинителна връзка – съюз или съюзна думичка, която е необходим структурен елемент (к. м. – Р. В.) за допълнителното допълнително изречение (ГСБКЕ 1983, с. 32). Генерализиран формален показател за предаване на чужда реч е подчинителният съюз *че*. В някои случаи от разговорната практика със същински подчинени допълнителни изречения се наблюдава натрупване на подчинителни връзки. Напр.:

* Богдан Филов, Дневник, София, 1990.

** Хр. Карастойчев, Чужда нощ, сп. "Ах, Мария", 1/1990.

6. Те ни попитаха, *че какво* ние мислим по този въпрос.
7. Ние казахме *какво*, *че* приемаме тази позиция като израз на доверие.

В пример 6 наличието на *че* е сигнал за следващо препредаване на чуждо изказване. По същество подчиненото изречение в този пример е косвен въпрос. Очевидно обаче в знанието на актуалния говорещ доминира фактът, че следва препредаване на чуждо изказване, а не интерогативния характер на това субстратно изказване, който от своя страна сигнализира от лексическата семантика на въвеждащия глагол *питам* и от въпросителното местоимение *какво*, групването на подчинителни съюзи в пример 7 можем да отчитаме по-скоро като контаминация на първоначалната мисъл (възможно напр. *Ние казахме какво мислим и казахме, че тази позиция е израз на доверие.*) и следващата актуална екстериоризация.

Възможността квазидопълнително изречение да се появи след въвеждащ глагол *питам*, т. е. в позиция на косвен въпрос, не веднъж потвърждава становището, че в случая не може да се говори за интерогативен статус. Превръщайки се в подчинено допълнително изречение, субстратният интерогативен израз променя комуникативния си статус в декларативен. Тази прагматична трансформация е разгледана подробно от Р. Ницолова (Ницолова, 1984). В статията си "За някои особености на косвените въпроси в СБКЕ" Й. Тишева също подчертава, че при подчинените допълнителни изречения, традиционно определяни като косвени въпроси, не може да се говори за въпросително съдържание, т. е. за речево съдържание, означаващо 'търсене на информация' (Тишева, 1991). В друго наше изследване ние също имаме възможността да отбележим, че при препредаване се прави само съобщение за комуникативния статус на субстратната реч, т. е. възпроизведената реч е винаги констативна (Влахова, 1988, 1991).

Случаите с квазидопълнителни изречения като:

Попита, че кога; Попита, че ти ли; Попита, че дали

там и под. потвърждават това становище. Без че те биха представяли случаи на пряка реч: *Попита ти ли; Попита кога и пр.,* или, както посочихме и по-горе, наличието на че-сигнализатор, че в съзнанието на актуалния говорещ доминира фактът, че се предава чуждо изказване, а не характерът на субстратното изказване.

Р. Ницолова в "Прагматичен аспект на изречението в книжовния български език" (Ницолова, 1984) в раздела за непряка реч посочва, че в нея безглаголни изречения от актуалната реч се превръщат обикновено в глаголни. Непряката реч не търпи също така повторения, контаминации и други специфични особености на спонтанната устна реч. Един от разгледаните от нея примери е: *"Голяма жегга - повтори тя (...) Тя повтори, че е голяма жегга"*. Да разгледаме възможните трансформации на цитирания пример. Запазването на именния израз води до пряка реч, като в необработения литературно вариант с по-голяма вероятност ще очакваме предпоставеност на въвеждащия израз като носител на известната информация (че е направено изказване): *Тя повтори, че е голяма жегга*. Междинен вариант *Тя повтори, че голяма жегга* сигнализира посредством подчинителния съюз че следваща непряка реч, препредаване и индицира поява на подчинено допълнително изречение. Тъй като за разговорната реч обаче са характерни елипси, синкопи и контаминации, то вместо посоченият по-горе коректен вариант с подчинено допълнително изречение може да се реализира и конструкция с квазидопълнително изречение.

Нашите наблюдения показват, че кръгът на управляващите думи, след които могат да се появят квазидопълнителни изречения, е значително стеснен в сравнение с този на същинските подчинени допълнителни изречения при непряка реч. Това пак са глаголи за речева дейност, които означават обаче еднократен, конкретен речев акт. Не е възможна поява на изрази от разглеждания тип след управляващи глаголи с по-общо значение. Невъзможно е например *Той разказва, че*

какво от това или Той информира, че добре или Той ще съобщи, че трябва. Все пак при глаголи като съобща, информирам, доколкото те в аорист означават еднократен и конкретен речев акт, съществува потенциална възможност да въвеждат квазидопълнителни изречения, напр.: *Той ме информира, че ти; Той съобщи, че нищо*. Синонимни на глаголните лексеми за речева дейност изрази като *изказа мнение, зададе въпрос*, бидейки присъщи повече на по-високите стилове и със сравнително ниска фреквентност в битово-разговорната реч, също не предполагат поява на конструкции от разглеждания тип. Такива изрази бихме могли да конструираме, но те ще звучат неестествено, напр.: *Изказа мнение, че добре или Зададе въпрос, че какъв случай*.

Тази ограниченост на управляващите лексеми според нас се предопределя и от факта, че такива конструкции са възможни само в рамките на диалога. Те са по правило реакция на стимул, означаващ търсене на информация, относно направено изказване. Такъв въпрос-стимул определя теморемните отношения в отговора и предполага именно ремната част да бъде съдържание на препредаването. Така се запазват в по-голяма степен лексикалните особености на субстратното изказване, тъй като съдържание на квазидопълнителното изречение стават не само информативни, но и експресивни елементи.

Интерес представляват случаите, в които вербална реакция на определен речев стимул е фразеологизъм. Ако съставна част на фразеологизма е глаголна и/или местоименна лексема, то в разглеждания случай се наблюдава характерната парадигматична трансформация, като глаголят може и да се преизказва, напр.: *Само че той казал на детето, че така и така, хич да не му пукало*. Ако обаче фразеологичната единица не съдържа глаголни или местоименни компоненти, тя може да заема същата позиция: *Той каза, че голям праз* (срв. *Той каза, че нищо*). Подчинителният съюз *че* недвусмислено сигнализира препредаване, а запазването на

фразеологизма говори за известна автономност на субстратното изказване, за т. нар. от нас полифонизъм в конструкциите с непряка реч. Тези конструкции носят информация не само за това, какво е казано, но и как е казано. Т. е. наред с прагматичните трансформации, налагащи се от преориентирането на субстратното изказване в актуалната комуникативна ситуация, се запазват и някои елементи, които оставят да "звучи" и гласът на субстратния говорещ. Това са обикновено лексикални елементи, присъщи на разговорната реч, на спонтанната устна проява. От друга страна обаче именно актуалният говорещ, според изискванията на комуникативните си цели, избира онези сегменти от субстратното изказване, които представя като квазидопълнително изречение.

В заключение можем да изтъкнем, че квазидопълнителните изречения, предаващи чуждо изказване, са разговорни конструкции, споделящи лексикалните особености на спонтанната устна реч, които обаче спомагат разкриването на някои същностни особености на механизмите за предаване на чуждо изказване.

ЛИТЕРАТУРА

- ГСБКЕ 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис. С., 1983.
- Ницолова, 1984: Ницолова, Р. Прагматичен аспект на изречението в книжовния български език. С., 1984.
- Попов, 1874: Попов, К. Синтаксис. С., 1974.
- Влахова 1988: Vlachova, R. Zu einiger Besonderheiten bei der Realisierung der Modus und Tempus Systems in KJR Laß, Leipzig 66/1988.
- Влахова, 1991: Влахова, Р. Някои същностни особености на конструкциите с непряка реч. – Език и литература. 1991, кн. 4.
- Тишева 1989: Тишева, Й. Сложните съставни изречения с подчинени допълнителни изречения в съвременния български книжовен език (автореферат на дисертация). С., 1989.
- Тишева, 1991: Тишева, Й. За някои особености на косвените въпроси в съвременния български книжовен език. – Език и литература. 1991, кн. 2